

The Gleaner

Vol 11 (1974)

Αφιέρωμα στον Κ. Θ. Δημαρά

Δοκιμές για απογραφή και αποτίμηση της νεοελληνικής γραμματείας στην ευρυχωρία του νεοελληνικού Διαφωτισμού

Άλκης Αγγέλου

doi: [10.12681/er.9254](https://doi.org/10.12681/er.9254)

Copyright © 2016, Άλκης Αγγέλου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Αγγέλου Ά. (2016). Δοκιμές για απογραφή και αποτίμηση της νεοελληνικής γραμματείας στην ευρυχωρία του νεοελληνικού Διαφωτισμού. *The Gleaner*, 11, 1–16. <https://doi.org/10.12681/er.9254>

**ΔΟΚΙΜΕΣ ΓΙΑ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ
ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ
ΣΤΗΝ ΕΥΡΥΧΩΡΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ**

Τὰ παλαιὰ τιμᾶσθαι θέμις, ἤνίκα καὶ τὴν ἀλήθειαν ἔχει ἐπαν-
θοῦσαν τῷ χρόνῳ¹. Διπλὸς ὁ λόγος : ὁ πρῶτος ἐσωτερικός· βαδίζουμε
στὸν φθίνοντα ἤδη τρίτο αἰῶνα Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, καὶ ἐκπλη-
κτοί — νὰ ἐπρόσθετα, καὶ ἀνυποψίαστοι²; — διαπιστώνουμε πὼς ἀκό-
μη, σὲ μιὰν ἐποχὴ ὑποτιθέμενης ἀκμῆς τῆς Νεοελληνικῆς Γραμματείας,
δὲν ἔχουμε κἀν συντάξει τὸ μητρῶο τῆς. "Ἄς μὴ μεψιμοιροῦμε· τὸ φαι-
νόμενο εἶναι καθολικότερο : ὁ E. Legrand, ξένος αὐτὸς ποῦ ἔκα-
νε ἔργο ζωῆς, νὰ μᾶς θεμελιώσῃ τὴν ὑποδομὴ γιὰ τὶς νεοελληνικὲς
σπουδές, «ἐσημείωσε κάποτε πὼς στὸν ἑλληνικὸ χῶρο πουλήθηκαν μόνο
τέσσερα ἀντίτυπα τῆς Β.Η. τοῦ ΙΖ' αἰῶνα»³. 'Ἐξάλλου, ἂν μετα-
φερθοῦμε στὸν χῶρο τῆς γενικῆς νεώτερης ἱστορίας, ἐκεῖ δὲ ποῦ θὰ
περίμενε κανεὶς τὴν πολυφωνία, μιὰ καὶ μόνῃ φωνῇ ἀκούσθηκε — κι
αὐτὴ στὰ χρόνια τῆς Κατοχῆς — ἀπὸ τὸν Μιχάλη Σακελλαρίου. Τὸ
«Ἱστορικὸ καὶ κριτικὸ σχεδιάσμα» του⁴, ὅπως φρόνιμα ἐπέγραψε
τὸ σχετικὸ μελέτημα, ἴσως καὶ γιὰ νὰ κεντρίσῃ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ πολυ-
διάστατη διαπραγματέυση, δὲν βρῆκε στοὺς καιροὺς μας ἀκόμη καμ-
μιὰν ἀνταπόκριση⁵. Αὐτὰ ἀρκοῦν.

1. «Τὰ παλαιὰ τιμᾶσθαι θέμις, ἤνί-
κα καὶ τὴν ἀλήθειαν ἔχει ἐπανθοῦσαν
τῷ χρόνῳ.... Οὐ τοίνυν καὶ ἡμῖν μελή-
σει τοῦ χρόνου, ἕως ἂν τὸ ψεῦδος πα-
ρενοχλῆ, καὶ μηδαμοῦ τὰ καλὰ παιδι-
κά, ὅ,τε λόγος καὶ ἡ ἀλήθεια φαίνεται»
(Ζαχαρ. Σχολαστ. τοῦ μετὰ ταῦτα 'Ε-
πισκ. Μυτιλήνης, *Διάλογος ὅτι οὐ συν-
αἰδιος τῷ Θεῷ ὁ Κόσμος*). Προ-
τάσσεται ὡς παράθεμα στὸ κεφάλαιο
«Ἀφήγησις Προεισοδιώδης περὶ Ἄρ-
χῆς καὶ προόδου τῆς κατὰ τὴν Φι-
λοσοφίαν ἐνστάσεως. Καὶ περὶ τῶν
ἐν Φιλοσοφίᾳ γενομένων Αἰρέσεων,
καὶ τῶν κατ' αὐτάς μάλιστα εὐδο-
κιμητότων». Ἄπὸ τὴν *Δογικὴ* τοῦ
Εὐγένιου Βούλγαρη, Λειψία 1766,

ἀπέναντι ἀπὸ τὴν σ. 1).

2. Περίπτωση χαρακτηριστικῆ: 'Ο
Π.Δ. Μαστροδημήτρης στὸ βιβλίο
του *Εἰσαγωγή στὴν Νεοελληνικὴ Φι-
λολογία* (πανεπιστημιακὲς παραδόσεις),
ἓνα κατὰ τεκμήριο ἐντελῶς μέσα στὸ
θέμα μας ἔργο, περνάει καὶ βιβλιογραφι-
κὰ ἀκόμη ἀνυποψίαστος ἀπὸ τὸ πρό-
βλημα.

3. Φίλιππος Ἡλιοῦ, *Προσθήκες
στὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία. Α'*, Τὰ
βιβλιογραφικὰ κατάλοιπα τοῦ E. Le-
grand καὶ τοῦ H. Pernot (1515-1799),
'Αθήνα 1973, σ. 43.

4. *Νεοελληνικὲς ἱστορικὲς σπου-
δές*, «Νέα Ἑστία» 33 (1943) σ. 26 κέ.

5. 'Ο κ. Τριαντάφυλλος Σκλαβέ-

Ἄς περάσουμε τώρα στὸν δεῦτερο λόγο, τὸν ἐξωτερικό. Ἄφορᾷ στὸν τίτλο. Οἱ παλαιοὶ συνήθιζαν αὐτοὺς τοὺς μακροῦρους. Ἡ σύγχρονη αἰσθητικὴ τίτλου, μὲ τὴν ὑπερβολὴ τῆς ὑποβολῆς ποὺ τὴν χαρακτηρίζει, ἦταν ἀδικνόητη γιὰ μιὰν ἐποχὴ ὅπου ὁ σεβασμὸς πρὸς τὸν ἀναγνώστη καὶ ἡ προσπάθεια γιὰ ἀκριβολογία μετροῦσαν πάνω ἀπὸ ὅλα. Ἦταν μιᾶς ἄλλης λογῆς πνευματικὴ ἐντιμότητα. Πέρα ὅμως ἀπὸ τίς συσχετίσεις αὐτές, ἂν αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκη νὰ ἀπολογηθῶ, εἶναι λόγος πρακτικός. Θέλω νὰ προειδοποιήσω τὸν ἀναγνώστη μου τί ἀκριβῶς νὰ περιμένει. Κιὰν βρίσκω τὴν εὐκαιρία νὰ τονίσω πόσο χρήσιμος εἶναι στὴν γενικότητά του ὁ χρυσὸς μεθοδολογικὸς κανόνας τοῦ φιλολόγου, Ἄρχὴ παιδείσεως ἢ τῶν ὀνομάτων ἐπίσκεψις⁶, μπαίνω στὸν πειρασμὸ — γιὰ τὴν περίπτωσή μου — νὰ τὸν συμπληρώσω κιόλας: Ἄρχὴ καὶ τέλος. Κι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ζητῶ — τρόπος τοῦ λέγειν — ἀπὸ τὸν ἀναγνώστη αὐτὴ τὴν προσωρινὴ σιωπηρὴ συγκατάθεσή του, εἶναι συμφυῆς καὶ μὲ τὴν ἐπιλογὴ τὴν ἴδια τῶν ὅρων, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν σύνθεση τῶν ἐνοιῶν ποὺ περικλείνει. Ἐξηγοῦμαι: ὅλοι οἱ ὅροι τοὺς ὁποίους ἐχρησιμοποίησα, μὲ πάσαν ἐπιείκεια, ἐπιδέχονται συζήτηση. Ἄπὸ τὴν ἄλλη μεριά, πιστεύω, πῶς δὲν παρέλειψα κανέναν ἀπαραίτητο, ὥστε νὰ ἀμφισβητεῖται ἡ νοηματικὴ σφαιρικότητα τοῦ τίτλου.

Οἱ διευκρινίσεις αὐτές ἦταν ἀναγκαῖες γιὰ νὰ γίνουν σαφεῖς οἱ προθέσεις τοῦ παρόντος μελετήματος: εἶναι οἱ ἀκόλουθοι:

α) Θὰ ἀναγραφοῦν χρονολογικὰ ὄλες, κατὰ τὸ δυνατόν — καὶ κατὰ τὴν κρίση μου, πάντοτε — οἱ σχετικὲς συγγραφικὲς δοκιμές, σὲ ἐνιαῖο βιβλιογραφικὸ τύπο, ὥστε νὰ παρέχεται ἡ δυνατότητα γιὰ συγκρίσεις καὶ συσχετισμούς.

β) Θὰ ἀναλυθοῦν ἐνοιολογικὰ οἱ ὅροι τοῦ τίτλου ὡς πρὸς τὴν εἰδική τους χρῆση μέσα στὸ μελέτημα καὶ θὰ αἰτιολογηθεῖ ἡ χρησιμοποίησή τους. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι, κριτήριο γιὰ τὴν σειρά μὲ τὴν ὁποία θὰ γίνεῖ ἡ σχετικὴ διερεύνηση, δὲν εἶναι αὐτὴ μὲ τὴν ὁποία ἐμφανίζονται στὸν τίτλο, ἀλλὰ ἐκεῖνη ποὺ ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὰ πράγματα, προκειμένου νὰ ἐξυπηρετηθεῖ ἀσφαλέστερα — ἀπὸ τὴν ἀλληλοεξαρτημένη ἐρμηνεία τους — ὁ σκοπὸς μας.

νίτης (ἐρευνητὴς στὸ Ἰνστιτοῦτο Βενετίας) ἐργάζεται μὲ θέμα διδακτορικῆς διατριβῆς «Ἑλληνικὰ Ἱστορικὰ ἔργα (1750-1800)». Πβλ. «Θησαυρίσματα», 13 (1970) σ. 327.

ὁ. Ἡ πρόθεσή μου δὲν εἶναι νὰ

παραπέμψω στὴν γνωστὴ ρήση τοῦ Ἐπίκτητου, (Ἀρριανός, Διατριβαὶ Ἐπικτήτου, I, ιζ', 12) ἀλλὰ νὰ ἐπισημάνω τὴν πολλαπλῶς χρησιμὴ ἐμμονὴ τοῦ Κ.Θ. Δημαρᾶ, στὴν ἐφαρμογὴ τῆς, ἡ ὁποία ἀποδείχθηκε συντελεστικὰ ἀ-

Α' Ο ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

Ἡ πρόταξι τοῦ καταλόγου κρίθηκε ἀπαραίτητη γιὰ νὰ καταδείξει σαφέστερα τίς προθέσεις μου, καὶ ἴσως ἐνδεχομένως γιὰ νὰ με ἀπαλλάξει ἀπὸ παράθεση αὐτονόητων προϋποθέσεων. Ἔλαβα ὡς ἀφετηρία μιὰ φρόνιμη μεθοδολογικὴ ἀρχή : ἀπὸ τὴν στιγμή ὅπου δὲν πραγματεύομαι τὸ θέμα αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ ἐπιχειρῶ νὰ περιγράψω τὰ πλαίσια μέσα στὰ ὅποια κρίνω ἀπαραίτητο πὼς πρέπει νὰ κινηθεῖ ἡ ἔρευνα, ἐθεώρησα σκόπιμο νὰ ἀναζητήσω τὸ μέγιστο. Γίνομαι σαφέστερος : Θεωρητικά, μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ ἱστορία τῆς Ἱστορίας τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας. Γιὰ νὰ εὐστοχήσουμε ὅμως στὴν ζήτησι αὐτὴ γιὰ ἓνα πολλαπλῶς ἀμφιλεγόμενο θέμα — ὅσο κιὰν ἡ τριακονταετῆς ἱστορία τῆς Ἱστορίας τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, μοιάζει νὰ ἔχει παγιώσει ἓνα σχῆμα — ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ δημιουργηθοῦν τὰ κίνητρα ὥστε νὰ θερμανθεῖ μιὰ συζήτησι, ἡ ὅποια — *incredibile dictu* — ποτὲ δὲν ἄρχισε ⁷, ἐθεώρησα ὅτι τὸ μεῖζον γιὰ τὴν φάσι αὐτὴ τῆς ἔρευνας δὲν μπορούσε νὰ καθορισθεῖ διαφορετικὰ παρὰ μέσα ἀπὸ ἓνα εὐρύτατο θεματικὸ χῶρο, ὁ ὅποιος θὰ μπορούσε νὰ ὀνοματισθεῖ : ἡ ἱστορία τῆς Ἱστορίας τῆς Πνευματικῆς Πορείας τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ.

Ἄν, δηλαδή, ἐπιτευχθεῖ ὥστε νὰ περιχαρακωθεῖ τὸ μέγιστο αὐτό, τότε τὸ ἔλασσον, ἢ μᾶλλον ἓνα ἀπὸ τὰ ἐλάσσονα, πὺ εἶναι καὶ ἡ Ἱστορία τῆς Λογοτεχνίας, θὰ εἶναι δυνατόν νὰ μαστευθεῖ με μεγαλύτερη ἀσφάλεια καὶ ἄνεσι ἀπὸ αὐτὸ τὸ μέγιστο. Τὸ θεωρητικὸ ὅμως σχῆμα δὲν εἶναι ἀρκετό· ἀπαιτεῖται καὶ ἡ τεχνικὴ διαγραφὴ· εἶναι ἡ ἀκόλουθη: Ἐχαλάρωσα κάθε λογῆς περιορισμούς πὺ θὰ μπορούσε ἐνδεχομένως νὰ ἐπιβάλλει, εἴτε ἡ ὀρολογία εἴτε ἡ ἔκτασι εἴτε καὶ τὸ περιεχόμενο ἀκόμη, με κύριο μέλημα νὰ μὴν ἀποκλεισθεῖ ὅποιαδήποτε ἀπογραφικὴ ἢ ἀποτιμητικὴ περιγραφὴ ἀπὸ ὅπουδήποτε κιὰν προέρχεται καὶ σὲ ὅποιαδήποτε μορφή κιὰν παραδίδεται — ἔστω καὶ σὲ ὑποσημείωσι ἀκόμη — ἀρκεῖ νὰ μὴ στερεεῖται βασικά ἀπὸ τὸν ἀπολογιστικὸ χαρακτήρα τῆς. Μὲ γνώμονα τίς θέσεις αὐτές, μπορῶ νὰ δηλώσω με ποῖο τρόπο κατάρτισα τὸν κατάλογο. Κινήθηκα μέσα σὲ δύο ἰδεατὰ ὅρια : τὸ πρῶτο· κατέγραψα ὅποιασδήποτε μορφῆς σύνθεμα πὺ νὰ ἀναφέρεται σὲ ὅποιαδήποτε περιεχομένου πνευματικὴ κίνησι (λόγιοι, σχολεῖα, βιβλία κλπ).

ποτελεσματικὴ, ἰδιαιτέρα στὰ χρόνια τοῦ τόσο εὐαίσθητου γλωσσικά Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ.

7. Γιὰ νὰ εἶμαι δίκαιος πρέπει νὰ σημειώσω τὴν σχετικὴ ὑπαινικτικὴ

παρουσίασι πὺ ἔκανε ὁ Γ. Π. Σαββίδης στὴν ἐπανεκδόσι τῆς *I.N.E.A.* τοῦ Κ.Θ. Δημαρᾶ, σὲ π. «Ἐποχές», 40 (1966) σσ. 166 - 169.

Τὸ δεύτερο· ἀπέγραψα ἐπίσης ὁποιοδήποτε θεωρητικὸ κείμενο μὲ ἀναγώγιμο χαρακτήρα. Πρέπει, τέλος, νὰ δηλώσω ὅτι ἀπέκλεισα ἀπὸ τὸν κατάλογο τὰ συνθέματα μὲ τοπικὸ χαρακτήρα, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἢ ἑξαρση τοῦ τοπικοῦ στοιχείου ἀντιστρατεύεται, κατὰ βάσιν, τὴν γενικὴ ἀρχή μου, πὺ εἶναι ἡ θεώρηση τοῦ συνόλου. Παρὰ ταῦτα, παραμένουν πάντοτε βασικὰ στοιχεῖα πληροφόρησης.

Ὁφείλω ὀρισμένες ἐξηγήσεις ὡς πρὸς τὴν χρονολογικὴ κατὰταξιν πὺ ἀκολούθησα γιὰ τὰ λήμματα. Τὰ ἔργα ἀνήκουν σὲ δύο κατηγορίες : ὅσα ἐδημοσιεύθηκαν ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν συγγραφέα καὶ ὅσα ἀπὸ τρίτους, μετὰ τὸ θάνατον τοῦ δημιουργοῦ τους. Ἐπειδὴ ἔλη μου ἡ προσπάθεια τείνει νὰ συλλάβει ὀργανικὲς σχέσεις, δηλαδὴ μέσα στὸ πνεῦμα τῆς ἱστορικότητος, κριτήριον γιὰ τὴν κατὰταξιν ἔπρεπε νὰ εἶναι ὁ χρόνος συγγραφῆς καὶ ὄχι ὁ χρόνος ἐκδοσης. Ἐτσι γιὰ τὴν πρώτη περίπτωσιν : χρόνος συγγραφῆς θεωρεῖται ὁ χρόνος ἐκδοσης ἢ ἡ χρονία τοῦ προλόγου, ἐκτὸς ἂν ὑπάρχει ἄλλη συγκεκριμένη μνεία. Γιὰ τὴν δεύτερη περίπτωσιν : χρόνος συγγραφῆς θεωρεῖται τὸ ἔτος θανάτου, ἐκτὸς ἂν πάλιν ὑπάρχει συγκεκριμένη μνεία γιὰ προγενέστερη τελείωσιν τοῦ ἔργου ὁπότε, καθυστέρησε ἢ ἐκδοσὴ γιὰ ἄσχετους λόγους. Ἄς ἔχουμε πάντοτε ὑπόψιν μας, πὺς παρόμοια ἔργα, ὅταν ἔχουν μιὰ σχετικὴ ἔκτασιν, ἐκφράζουν μακροχρόνιες ἐπεξεργασίες : πολλὰς φορὰς, γίνονται καὶ ἔργα ζωῆς.

1. Ἀναστάσιος Μιχαήλ, *Πεποιητικὸν Πυκτάτιον*.

Σύνταξιν : π. 1705. Ἐκδοσὴ : Ἀμστερνταμ 1706· Βερολίνο² 1710.

Τὸ ἔργον δὲν τὸ ἔχει περιγράψει κανεὶς ἕως τὴν ὥρην ἀπὸ αὐτοψία. Πρόσφατες ἀναζητήσεις μου στὶς βιβλιοθηκὰς τῶν δύο χωρῶν στὶς ὁποῖες φέρεται ἐκδομένο (εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τὴν θέσιν αὐτὴν τόσο τὸν καθηγητὴ κ. W. F. Bakker πὺ ἐρεύνησε στὴν Ὀλλανδία, ὅσο καὶ τὸν φιλόλογον Γιώργον Βελουδὴ πὺ ἐρεύνησε στὴν Γερμανία) ἔμειναν ἀρνητικὰς. Ἐπειδὴ λοιπὸν τὸ θέμα εἶναι ἀνοιχτό, παραπέμπω στὴν πὺ ὀλοκληρωμένη γιὰ τὸν Μιχαήλ ἐργασία, τοῦ V. Benesovic: *Anastasios Nausios*, BNJ 10 (1933) σσ. 351 - 368.

2. Ἀλέξανδρος Ἑλλάδιος, *Status praesens Ecclesiae Graecae...*

Σύνταξιν : 1714 (πρόλογος). Ἐκδοσὴ : 1714, πολ.

3. Δημήτριος Προκοπίου Πάμπερης, *Ἐπιτετημημένη ἐπαριθμησις...*

Σύνταξιν : Ἰούνιος 1720. Ἐκδοσὴ : Jo. Albertus Fabricius, *Bibliotheca Graeca*, t. II, Ἀμβουῦργο 1722, σσ. 769 - 808

4. Γεώργιος Κωνσταντίνου, *[...Κατάλογος τῶν σχολείων, ὁπὺ τὴν σήμερον σώζονται εἰς τὸ ἡμέτερον γένος...]*

Σύνταξιν : π. 1757. Ἐκδοσὴ : *Λεξικὸν τετραγλωσσον...* Βενετία 1757, σ. 8.

5. Εὐγένιος Βούλγαρης, *Περὶ ἀρχῆς καὶ προόδου τῆς κατὰ τὴν φιλοσοφίαν ἐνστάσεως. Καὶ περὶ τῶν ἐν Φιλοσοφίᾳ γενομένων αἰρέσεων καὶ τῶν κατ' αὐτὰς μάλιστα εὐδοκιμηκότων.*
Σύνταξι: 1766. Ἔκδοσις: Ἡ Λογική, Λειψία 1766, σσ. 1-45.
 6. Καισάριος Δαπόντες, *Κατάλογος ἱστορικός...*
Σύνταξι: 1784. Ἔκδοσις: Κ. Ν. Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. Γ', Βενετία 1872, σσ. 71 - 200, καὶ Constantin Erbiceanu, *Cro-nicariii Greci...* Βουκουρέστι 1888, σ. 87 - 227.
 7. Καλλίνικος ὁ Δ' Κωνσταντινουπόλεως, *Συμπλήρωμα στὴν «Ἐπαριθμηση» τοῦ Δ. Προκοπίου.*
Σύνταξι: πιθανῶς 1762 - 1791. Ἔκδοσις: Ἀλκης Ἀγγέλου, *Καλλίνικου Δ'. Συμπλήρωμα στὴν Ἐπαριθμηση τοῦ Δ. Προκοπίου*, «Ὁ Ἑρηνιστής» Α', 1963, σσ. 23 - 29.
- Πρβλ. καὶ τὴν ἐργασία τοῦ Κ.Ι. Δουβοβονιώτη, *Καλλίνικος Γ'* (Ἀνάπτυο ἀπὸ τὸ π. «Ἱερὸς Σύνδεσμος») 1915, σσ. 57 - 61.
8. Ἰωάννης Δονᾶς Πασχάλης, *Ἐξέτασις βραχυτάτη, πόσον οἱ Ἑλληες μὲ τὴν ἀρχίνοιαν συνετέλεσαν εἰς τὴν εὐρεσιν καὶ διάχυσιν τῆς μαθήσεως.*
Σύνταξι: 1793. Ἔκδοσις: *Lettera di un marchese Francesco Albergati Caparelli...* Λειψία (:Βενετία) 1793.
Καὶ ἑλληνικὴ μετάφρασις: *Ἐπιστολὴ ἀπολογητικὴ...* Βενετία 1802, σσ. 45 - 174.
 9. Γεώργιος Βενδότης, *Περὶ τῶν ἐν σοφίᾳ καὶ παιδείᾳ λαμπάντων ἐλλήνων ἀνδρῶν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος.*
Σύνταξι: 1795. Ἔκδοσις: Πολυζώης Λαμπαντζιώτης, *Προσθήκη τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας Μελετίου...* τ. Δ', Βιέννη 1795, σσ. 136 - 147.
 10. Ἀδαμάντιος Κοραΐς, *Mémoire sur l'état actuel de la civilisation dans la Grèce.*
Σύνταξι: Ἰανουάριος 1803. Ἔκδοσις: Παρίσι 1803 καὶ 21803 [= 1818]. Μετάφρασις, Ἀθήνα, 1853.
 11. Γεώργιος Ἰωάννου Ζαβίρας, *Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικὸν θέατρον.*
Σύνταξι: -1804. Ἔκδοσις: Γ. Π. Κρέμος, Ἀθήνα 1872.
 12. *Φιλοπαιδεία τῶν νῦν Γραικῶν.* Μεταγλωττισθεῖσα ἐκ τῆς Γαλλικῆς τὴν καθ' ἡμᾶς κοινὴν διάλεκτον παρὰ Κ. Θεοδορίδου Λέλλη.
Σύνταξι: 1809. Ἔκδοσις: Κέρκυρα 1809.
 13. Κ. [Ρῶσσος], *Κατάστασις τῶν λογικῶν μαθῆσεων καὶ ἐπιστημῶν παρὰ τοῖς νῦν Γραικοῖς.* Μεταφρασθεῖσα...παρὰ Εὐθυμίου Φιλάνδρου.

- Σύνταξη: 1809. "Εκδοση: Τεργέστη 1810. [ρωσικά, π. «Κῆρυξ τῆς Εὐρώπης», Μόσχα, 1809].
14. Λουΐζης Σωτήρης, *Περὶ τωρινῶν Ἑλλήνων εὐδοκιμησάντων ἐν πάσῃ παιδείᾳ καὶ ἐπιστήμῃ...*
Σύνταξη: 1814 (πρόλογος). "Εκδοση: Ἀπολογία ἱστορικοκοιτικῆ... ὑπὸ Ἀναστασίου ἱερέως καὶ οἰκονόμου τῶν Ἀμπελακίων... Τεργέστη, 1814, σσ. 191 - 224.
15. Παναγιώτης Καγκελλάριος Κοδρικᾶς, *Προλεγόμενα*.
Σύνταξη: 1818 (πρόλογος). "Εκδοση: *Μελέτη τῆς κοινῆς ἐλληνικῆς διαλέκτου*, τ. Α', Παρίσι 1818, σσ. ε'-π'.
16. Σέργιος Μακραῖος, *Ἵπομνήματα Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας (1750-1800)*.
Σύνταξη: 1800 - 1819. "Εκδοση: Κ. Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. Γ', Βενετία 1872, σσ. 201 - 419.
17. Carl Iken, *Leucothea. Eine Sammlung von Briefen eines geborenen Griechen...*
Σύνταξη: 1822, (Heidelberg-Paris). "Εκδοση: Λειψία 1825, τ. Α'-Β'.
18. Ἰάκωβος Ρίζος Νερουλός, *Cours de littérature grecque moderne*.
Σύνταξη: 1827. "Εκδοση: Γενεύη 1827, Γενεύη ²1828.
Καὶ ἐλληνικὴ ἔκδοση ἀπὸ τὴν δεύτερη γαλλικὴ: Ἀθήνα 1870.
19. Κωνσταντῖνος Κούμας, *Κατάστασις τῆς παιδείας τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων*.
Σύνταξη: 1832. "Εκδοση: Ἱστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων..., τ. ΙΒ', Βιέννη 1832, σσ. 554 - 599.
20. Κυριάκος Μελίρρυτος, *Οἱ ὀνομαστοὶ ἄνθρωποι*.
Σύνταξη: 1835 (πρόλογος). "Εκδοση: *Χρονολογία Ἱστορικῆ...* Ὁδησός 1836, σσ. 305 - 308 καὶ 1 - 4 (Συνέπεια).
21. Ἰωσήφ Δε-Κιγάλλας, *Σχεδιάσμα κατόπτρου τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας...*
Σύνταξη: 1845 (πρόλογος). "Εκδοση: Ἐρμούπολη 1846.
22. Δ. Ἀργυριάδης, *Περὶ νεωτέρας ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων*.
Σύνταξη: 1845 (Κοζάνη). "Εκδοση: *Ἡ Ἀὐρηλιανὴ παρθένος τοῦ Γερμανοῦ ποιητοῦ Φρ. Σίλλερ...* Ἀθήνα 1861, σσ. 193-210.
23. [Ἀνώνυμος], *Ἀναγέννησις τῶν Γραμμάτων ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Β' περίοδος*.
Σύνταξη: 1848 - 1849. "Εκδοση: π. «Ἀποθήκη τῶν ὠφελίμων καὶ τερπνῶν γνώσεων», ἀρ. 14, (1848) - 19 (1849).
24. Ἀνδρέας Μουστοξύδης, *Ἑλληνομνήμων ἢ Σύμμικτα Ἑλληνικά*.

- Σύνταξη: 1843 - 1853. Ἔκδοσις: Ἀθήνα, 1843 - 1853.
25. Ἀνδρέας Παπαδόπουλος - Βρετός, α. Ἀλφαβητικός πίναξ... τῶν συγγραφέων, μεταφραστῶν καὶ ἐκδοτῶν τῶν ἐν τῷ α' μέρει τοῦ παρόντος καταλόγου καταγεγραμμένων βιβλίων.
β. Ἀλφαβητικός πίναξ... τῶν ἐν τῷ β' μέρει τοῦ παρόντος καταλόγου καταγεγραμμένων βιβλίων.
Σύνταξη: 1853. Ἔκδοσις: Νεοελληνικὴ Φιλολογία... Ἀθήνα 1854, σσ. 169 - 256 καὶ 1857, σσ. 237 - 364, ἀντίστοιχα.
26. Α. [Α. R. Rangabé], *Esquisse de littérature grecque moderne*.
Σύνταξη: 1853 - 1856. Ἔκδοσις: «Le Spectateur de l'Orient» 9 (1853) - 60 (1856).
27. Κωνστάντιος ὁ Α' Κωνσταντινουπόλεως, *Περὶ τῶν μετὰ τὴν Ἀλωσιν ἐκ τοῦ κλήρου ἀρετῆ καὶ παιδείας διαπροεφάντων*.
Σύνταξη: 1836 - 1858. Ἔκδοσις: Θεόδωρος Ἀριστοκλῆς, *Κωνσταντίνου Α'... Βιογραφία καὶ συγγραφαὶ αἱ ἐλάσσονες...* Κωνσταντινούπολις 1866, σσ. 144 - 163.
28. Παγκριώτης Ἀραβαντινός, *Βιογραφικὴ συλλογὴ...*
Σύνταξη: Μάιος τοῦ 1860 (Γιάννενα). Ἔκδοσις: Π. Ἀραβαντινός, *Βιογραφικὴ συλλογὴ λογίων τῆς Τουρκοκρατίας, Εἰσαγωγή - Ἐπιμέλεια Κ. Θ. Δημητρά, Γιάννενα 1960*.
29. Χριστόφορος Φιλητῆς, *Ἄνδρες πεπαιδευμένοι ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι σήμερον*.
Σύνταξη: 1812 - 1866. Ἔκδοσις: Ἀνέκδοτο· βλ. σχετικὰ: Ἀλκης Ἀγγέλου, *Ἡ σπασμοδικὴ ἐπιστήμη καὶ τὸ πρότυπο τοῦ Ἐρωτόκριτου, ὡς Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση*, τ. 5', 1953, σσ. 1-8.
30. Ματθαῖος Παρηνίκας, *Σχεδιάσμα...*
Σύνταξη: 1866. Ἔκδοσις: Κωνσταντινούπολις 1867.
31. Κωνσταντίνος Ν. Σάθας, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία...*
Σύνταξη: 1867. Ἔκδοσις: Ἀθήνα 1868.
32. Ἀναστάσιος Ν. Γούδας, *Βίοι παράλληλοι...*
Σύνταξη: 1869. Ἔκδοσις: τ. Α', Κλῆρος, Ἀθήνα 1869, τ. Β', Παιδεία, Ἀθήνα 1870.
33. Φίλιππος Ἰωάννου, *Λόγος Ὀλυμπιακός*
Σύνταξη: 1871. Ἔκδοσις: χ.τ. καὶ χ. [1871].
34. Ἀνδρόνικος Κ. Δημητρακόπουλος,
α. *Προσθῆκαι καὶ διορθώσεις...* β. *Ἐπανορθώσεις σφαλμάτων...*
Σύνταξη: 1871. Ἔκδοσις: Λειψία 1871, Τεργέστη 1782 ἀντίστοιχα.
35. Δημήτριος Βικέλας, *Περὶ Νεοελληνικῆς φιλολογίας (Δοκίμιον)*.

Σύνταξη: 1871. "Εκδοση: Λονδίνο 1871.

36. Ἀναστάσιος Πολυζωίδης, Ἡ Ἑλλάς ἀπὸ Ἀλώσεως...

Σύνταξη: 1872. "Εκδοση: Τὰ Νεοελληνικά... Ἀθήνα, τ. Β' 1875.

37. Ἀνδρόνικος Κ. Δημητρακόπουλος, Ὁρθόδοξος Ἑλλάς...

Σύνταξη: 1872. "Εκδοση: Λειψία 1872.

Β' Η ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΟΡΩΝ

Με βάση τὴν σχετικὴ δὴλωσή μου, καθόρισα τὴν ἀκόλουθη σειρά προτεραιότητας: Νεοελληνικὴ Γραμματεία — Εὐρυχωρία τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ — Δοκιμὲς γιὰ ἀπογραφή καὶ ἀποτίμηση.

Νεοελληνικὴ Γραμματεία. Ὑπάρχουν, θεωρῶ, οἱ ἀκόλουθοι καθοριστικοὶ παράγοντες ποὺ ἐπιβάλλουν τὴν χρῆση τοῦ ὄρου αὐτοῦ, προκειμένου νὰ τιθασσευθεῖ, κατὰ τὸ μέτρο τοῦ δυνατοῦ πάντοτε, τὸ ὑλικὸ ποὺ προέταξα στὴν κρίση τοῦ ἀναγνώστη.

α) Ἡ ἀναπόφευκτη ἀδυναμία τῶν θεωρητικῶν φορέων καθ' ἑαυτῶν νὰ χειρισθοῦν τὴν κατὰλληλη ὀρολογία. Ὁ Στ. Κουμανούδης ἐπεχείρησε, με ἐκτεταμένη καὶ βαθειὰ γνώση τοῦ θέματος καὶ ὕστερα ἀπὸ περιπλάνηση στοὺς δαίδαλους τῆς σχετικῆς ὀρολογίας, νὰ ἀξιολογήσει ἕξι σχετικοὺς ὄρους, χωρὶς ἀποτέλεσμα ὅμως. Ἐγραψε: «Ἡ διάκρισις τῆς γενικωτάτης σημασίας λέξεως[...] δὲν κατωρθώθη διὰ τῆς μιᾶς ταύτης ἑλληνικῆς λέξεως γραμματολογία. Καὶ εἰσαχθέντος δὲ ὑπὸ τινῶν τοῦ ὄρου ἱστορία τῆς γραμματολογίας ἢ γραμματολογικὴ ἱστορία, οἷον ὑπὸ Κ. Ἀσ. 54, πάλιν χρῶνται πολλοὶ καὶ ἐπὶ ταύτης τῆς ἐννοίας τῷ ἀπλῶ ὀνόματι γραμματολογία ἢ φιλολογία ἢ ἔτι ἀσφέστερον καὶ συγχυτικῶς τῇ ἱστορία τῆς φιλολογίας, καὶ οὕτω ἄνω καὶ κάτω φερόμεθα ἀσύστατοι καὶ οὐδὲν διακριβοῦντες...»⁸.

Μέσα λοιπὸν ἀπὸ μιὰ θυμικὴ ἔκρηξη ποὺ δίνει συχνὰ — καὶ ἀναπάντεχα γιὰ τὸν σημερινὸ χρήστη — διαλογικὸ τόνο σὲ ἓνα λεξικογραφικὸ ἔργο, καταθέτει τὰ ὄπλα καὶ με κάποια δόση κακεντρέχειας — θὰ ἔλεγα — προσφέρει στὸν ἀναγνώστη ἄλλους τέσσερις ἀκόμη σχετικοὺς ὄρους, καὶ τὸν ἀφήνει νὰ πελαγοδρομήσει, χωρὶς νὰ παραλείψει καὶ πάλι, με μιὰ φαινομενικὴ ἐπιβολήθεια, νὰ τὸν τοξεύσει με πάρθιο βέλος. Ἐτσι στὴν συνέχεια τοῦ σχετικοῦ λήμματος καταλήγει: «Ἐπὶ πᾶσι παράβαλε τοὺς ἐν τῇ παρουσίᾳ Συναγωγῆ καταχωρισθέντας τέσσαρας ἄλλους ὄρους γραμματεία, συγγραμματολογία, συγγραμματικὴ καὶ συγγραφολογία, στάθμισον τὸ βρῖθος τῶν ὀνομάτων τῶν ἀνδρῶν τῶν χρησάμενων αὐτοῖς καὶ ὕστερον μεθ' ὅλα ταῦτα ἂν δύνασαι, κάμε τὴν δέου-

8. Συναγωγὴ νέων λέξεων ὑπὸ Ἀλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, Ἀθήνα 1900, σ. 252.

σαν διαστολήν ἐννοιῶν καὶ ἐκλογὴν ὀνομάτων προσφόρων διὰ ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας. Καὶ ἀφοῦ δὲ εἰς τοῦτο καταντήσης, ἀνάγνωθι, ἂν δὲ φοβεῖσαι μήπως κλονηθῇ ἡ εὐστάθειά σου, καὶ ἐν νεώτατον ἄρθρον...»⁹.

β) Θεωρῶ ὅτι ὁ ὅρος Γραμματεία, ὕστερα ἀπὸ ἕνα αἰῶνα περίπου σχετικῶν διαβουλεύσεων καὶ συζητήσεων, περικλείνει γιὰ μᾶς σήμερα τὴν ἐπιθυμητὴ εὐρύτητα, ἡ ὁποία μᾶς εἶναι ἀπαραίτητη, προκειμένου νὰ περιλάβουμε χωρὶς ἐνδοιασμοὺς τὸν ἀμητὸ τῶν ἔργων, ὅσα προδιέγραψα ἤδη ὅτι ἀπαιτοῦνται νὰ περιληφθοῦν, ὥστε νὰ διασφαλισθεῖ ἡ ἀναγκωσιμότητα ἀπὸ τὸ μέγιστο στὸ ἔλασσον.

Εὐρυχωρία τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Κατ' ἀρχὴν ὁ ὅρος εὐρυχωρία. Ἡ νεοελληνικὴ χρῆσις του (μεγίστη δυνατὴ εὐρύτητα) ὑπαγορεύθηκε ἀπὸ τὸν ἀκόλουθο λόγο: "Ἐχει ἀφετηρία τὴν ἴδια βασικὴ ἀρχὴν ποὺ διατυπώθηκε γιὰ τὸν ὅρο Νεοελληνικὴ Γραμματεία. Νὰ χαλαρωθοῦν στὸ μέτρο τοῦ δυνατοῦ οἱ δεσμευτικοὶ περιορισμοί, καὶ προκειμένου γιὰ τὴν περίπτωσή μας, οἱ χρονικοὶ ἀντίστοιχοι. Ἔτσι, σύμφωνα μὲ τὰ τελευταῖα δεδομένα, δὲν καταβλήθηκε καμμιά ἰδιαίτερη προσπάθεια. Εἶναι πλέον ἀποδεκτὸ πὼς ὁ Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς μᾶς φέρνει ἔνστα στὶς ἀρχὰς τοῦ 19^{ου} αἰῶνα γιὰ τὸ ξεκίνημά του, καὶ γύρω στὰ 1870 γιὰ τὸ τέλος του.

Μὲ βᾶση τὸ δεδομένο αὐτό, ἀποκτάει αὐτόματα ἡ μελέτη τοῦ θέματός μας μιὰν αὐτοτέλεια, ἂν ὄχι ἐπιδιωκτέα, τουλάχιστον ἐπιθυμητὴ, ἐπειδὴ:

α) Ἀντιμετωπίζει καὶ μελετᾶ ἕνα πρόβλημα σ' ἕνα θεματικὸ χῶρο, κατὰ τεκμήριο ἐνιαῖο. Ἐδῶ, γιὰ νὰ μὴν ἀστοχίσουμε, πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε πὼς ὑπάρχουν καὶ μειονεκτήματα ποὺ παρουσιάζει μιὰ τέτοιαις λογῆς διερεύνηση. Ποιὰ εἶναι αὐτά, ἂς μὴν προχωρήσουμε νὰ τὰ ἀναλύσουμε τώρα, ἀρκεῖ νὰ σηματοδοτήσουμε τὴν ὑπαρξὴ τους.

β) Ἔχουμε χρονικὴ σύμπτωση ὡς πρὸς τὴν ἀφετηρία τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ ὡς πρὸς τὶς πρῶτες ἀπογραφικὲς δοκιμὲς τοῦ πνευματικοῦ χώρου.

γ) Ἔχουμε χρονικὴ σύμπτωση ὡς πρὸς τὸ τέλος τοῦ Διαφωτισμοῦ, καὶ ὡς πρὸς τὸ τέλος, θὰ λέγαμε, τῶν δοκιμῶν. Ὅπως θὰ ἀναπτυχθεῖ διεξοδικότερα στὸ τρίτο σκέλος τῆς ὀρολογιακῆς διαπραγματεύσεως, ὁ ὅρος *ἱστορία* θὰ συναπαντηθεῖ στοὺς τίτλους τῶν σχετικῶν ἔργων εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τὸ 1870. Σύμπτωση ἢ ὄχι, αὐτὸ εἶναι ἄλλο θέμα, ποὺ δὲν μᾶς ἀφορᾷ καὶ αὐτὸ στὴν προκειμένη περίπτωσι.

Δοκιμὲς. Φυσικὰ δὲν ἐνδιαφέρει τὸν ἀναγνώστη μέσα ἀπὸ ποιοὺ σύνολο ὑποψηφίων ὄρων τὸν ἐπέλεξα. Ἐκεῖνο ποὺ ἀπλῶς θὰ ἤθελε νὰ

μάθει είναι, ποιό τὸ εἰδικὸ βάρος ποῦ τοῦ δίνω καὶ ποιὰ τὰ κριτήρια ποῦ συνηγόρησαν στὴν ἐπιλογή του. Κατ' ἀρχὴν ἀναφερόμαστε σὲ μιὰ παραγωγὴ ποῦ καλύπτει χρονικὸ διάστημα μακρύτερο ἀπὸ ἐνάμιση αἰώ-
να, ὅπως ἐσημειώθηκε ἤδη. Δὲν πρέπει νὰ περιμένουμε λοιπὸν ἀπὸ τοὺς δημιουργοὺς τοὺς ἴδιους μιὰ σχετικὴ συμφωνία. Ἐξ ἄλλου, ὅπως ἐπα-
νελημμένα ἐτονίσθηκε, μέσα στὴν ἴδια αὐτὴ ἐποχὴ ὁ Νέος Ἑλληνι-
σμός «στὴν θέλησή του νὰ εὐθυγραμμισθεῖ μὲ τὶς ἐξελίξεις τοῦ δυτικοῦ
κόσμου, προσπαθεῖ ψηλαφητὰ νὰ ἀποκτήσει τὸ ἀντίστοιχο λεξιλόγιό
του, εἴτε πλάθοντας ὅρους εἴτε ἐφαρμόζοντας τὸν νεολογισμό στὶς ἔν-
νοιες ὅρων ποῦ προϋπῆρχαν»¹⁰. Δύο εἶναι λοιπὸν οἱ λόγοι ποῦ ἐβάρυναν
στὴν προτίμησή μου : α' Πιστεύω πὼς καμμιά ἀπὸ τὶς συγγραφές
δὲν μπορεῖ νὰ ξεπεράσει μὲ ὅποιοδήποτε τρόπο τὸ σημασιολογικὸ πε-
ριεχόμενο ποῦ ἔχει ὁ ὅρος σήμερα. Καὶ λεξικολογικά, ἄλλωστε, εἴμαστε
πολὺ κοντὰ σὲ ἓναν ὅρο — τὸ δοκίμιο —¹¹ ποῦ καὶ οἱ ἴδιοι οἱ συντάκτες
τῶν σχετικῶν συγγραφεῶν θὰ τὸν εἶχαν κατὰ πλειονότητα προτιμήσει,
ἂν τὸν εἶχαν συνειδητοποιήσει, καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος θὰ τὸν προέκρινα, ἂν
δὲν εἶχε λάβει εἰδικὴ σημασιολογικὴ βαρύτερη σήμερα, μὲ ἔμφαση στὴν
θεωρητικὴ πλευρά.

Ὁ δεῦτερος λόγος εἶναι συνάρτηση τοῦ πρώτου. Ποιὸ εἶναι, δη-
λαδῆ, τὸ ἰδανικὸ ἀξιολογικὸ ὅριο; Φυσικὰ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλο ἀπὸ
τὸν ὅρο Ἱστορία. Τὸ ἐπιχείρημα ποῦ ἐπικαλέστηκα πιὸ πάνω, «ψηλά-
φηση τοῦ λεξιλογίου», πρέπει νὰ μᾶς καταστήσει ἐφεκτικούς σὲ ἓναν
α priori ἀποκλεισμό τοῦ ὅρου στὸν τίτλο, ἐπειδὴ πρέπει νὰ ἐξετασθεῖ
τὸ ἐνδεχόμενο, μήπως ὅταν κάποιος γράφει Ἱστορία, εἴτε δὲν ἔχει συνεί-
δηση τῆς ἐνέργειάς του εἴτε σκόπιμα δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ χρησιμοποιήσει τὸν
ὅρο. Μιὰ ἐνδελεχέστερη συλλογιστικὴ ὅμως θὰ μᾶς ὀδηγοῦσε ἀθόρυβα
στὴν ἀπόρριψη παρόμοιας ἐκδοχῆς γιὰ τοὺς ἀκόλουθους λόγους:

α) Ὁ ὅρος Ἱστορία ἀρχίζει νὰ χρησιμοποιεῖται μὲ τὴν παραδο-
σιακὴ φορὰ του στὴν περίοδο ποῦ μᾶς ἐνδιαφέρει μόλις τότε, προκει-
μένου γιὰ τὴν πολιτικὴ Ἱστορία. Φυσικὰ θὰ ἐπιθυμούσαμε νὰ γνω-
ρίζουμε ἐπιβοθητικὰ τὸ εἰδικὸ του βάρος, γιὰ νὰ ἐκτιμήσουμε ἂν
ὑπῆρχε ἡ δυνατότητα νὰ γίνῃ μιὰ ἀντίστοιχη χρηστικὴ μετὰτάξη προ-
κειμένου γιὰ ἓναν εἰδικὸ χῶρο, ὅπως εἶναι ἡ παιδεία. Δὲν τὸ γνωρί-
ζουμε καὶ αὐτὸ ἀκόμη.

β) Κιὰν ἀκόμη δεχθοῦμε ὅτι κάποιος διανοεῖται νὰ ἐκφρασθεῖ
ἱστορικὰ στὸν χῶρο τῆς παιδείας, ἡ Ἱστορία ποῦ θὰ γράφει πρέπει πολὺ

10. Δημήτριος Καταρτζῆς, *Δοκίμια*
(ἐπιμέλεια Κ. Θ. Δημαρᾶς), Ἀθήνα,

N.E.B., 1974, σ. μα' -μβ'.
11. *Ὀτ.*

νά απέχει από εκείνο περίπου πού θά ἀποδεχόμεσταν γιά τήν ἐποχή ὡς ἱστορία, δηλαδή μιὰ συσχετική βιογραφική χρονολογική ἀπαρίθμηση κορυφαίων ἐκπροσώπων τῆς τέχνης τοῦ λόγου.

Καί πάλι ὅμως, καί μέ τούς περιορισμούς καί μέ τούς ἀποκλεισμούς αὐτούς, τὸ θέμα δὲν σταματάει ἐδῶ. Ἄν δηλαδή ὁ Διαφωτισμός εἶναι στήν βάση του ἄρνηση τῆς αὐθεντίας, ὁ Νεοελληνικός Διαφωτισμός, ὅπως ἐσημείωσα ἤδη, δέχθηκε ἀναγκαστικά ἐνός ἄλλου εἶδους αὐθεντία, πού δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τήν αὐθεντία τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου, μέ μόνη διαφορά τώρα τήν ἐλεύθερη ἐπιλογή. Ἡ ἐξάρτηση αὐτὴ ἐκφράσθηκε, ὅπως εἶναι γνωστὸ μέ τήν μετάφραση καί τήν μίμηση. Μὲ τὰ δεδομένα αὐτά, ἂν δεχθοῦμε τήν καλύτερη προϋπόθεση, πὼς ἐβάδισε αὐτόβουλα πρὸς μιὰ Ἑθνικὴ Ἀπογραφή¹² στὸν χῶρο τῆς λογιισύνης, δὲν εἶχε κανένα λόγο νά μὴν περπατήσει σὲ γνωστὰ δυτικὰ χνάρια. Ἄρα, εἶτε ὡς ὀρολογία εἶτε καί ὡς ἀπογραφικὴ μέθοδος, καί ἐδῶ πρέπει νά ἀναζητηθοῦ) καί πάλι παγιωμένα δυτικὰ σχήματα.

Ὁ φακός μας μπορεῖ τώρα νά φωτίσει τὸν συγκεκριμένο χῶρο τῶν καταβολῶν. Τὸ ἔργο πού ἐγκαινιάζει ἀντιπροσωπευτικὰ τὸ εἶδος μας, εἶναι ἡ «Ἐπιτετημένη Ἐπαρίθμηση» τοῦ Δημητρίου Προκοπίου. Εἶτε τὸ ἐξήγησε πράγματι ὁ Fabricius εἶτε προέρχεται ἀπὸ πρωτοβουλία τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου — ἀδιάφορο, τὰ κίνητρα δὲν μεταβάλλουν τὴν οὐσία — τὸ γεγονός εἶναι ὅτι δημοσιεύεται σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ πλέον ἐγκυρότερα σχετικὰ ἔντυπα τῆς ἐποχῆς¹³. Αὐτὸ καί μόνο, μέ ὅλες τίς δικές μας — σημερινές αὐτές — ἀνησυχίες ὡς πρὸς τὸν τρόπο πού λειτουργεῖ τότε ἡ διεθνὴς συνεργασία (πρωτοβουλία, συγγραφικὲς δεσμεύσεις, ἐπεμβάσεις, προσαρμογές κλπ.) μᾶς ὑποχρεώνει νά δεχθοῦμε, πὼς ὅπωςδήποτε πρέπει ἡ συνεργασία αὐτὴ νά πραγματώνεται μέσα σὲ κάποια στοιχειώδη διεθνῆ νόμιμα. Συνεπῶς αὐτὸ τὸ ἀπόλυτα συγκεκριμένο πού ἐκφράζει ἡ λέξις «Ἐπαρίθμηση», πρέπει νά δεχθοῦμε πὼς ἀνταποκρίνεται σὲ μιὰ τὸ ἴδιο συγκεκριμένη, θά ὑποστήριζα, ἀναπόδραστη διεθνῆ πραγματικότητα.

Πενήντα περίπου χρόνια ἀργότερα, ὅταν ὁ Καλλίνικος στέκεται καί ἀντιμετωπίζει τὸ θέμα, ἀρκεῖται νά προσεκτείνει τὰ βήματά του σὲ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν πεπατημένη¹⁴. Κατὰ ἀνάλογο τρόπο, ἀναφέρουμε συνοπτικά, σκέπτονται καί οἱ μεταγενέστεροι.

12. Πρβλ. Κ.Θ. Δημαρᾶς, *Γιὰ μιὰ ἐθνικὴ ἀπογραφή* (διάλεξις), Ἀθήνα 1963.

13. Βλ. τὰ σχετικά: Ἄλκης Ἀγ-

γέλου, *Πλάτωνος Τύχαι*, Ἀθήνα, 1963, 64 - 65.

14. Ἄλκης Ἀγγέλου, *Καλλίνικος Δ'*: *Συμπλήρωμα στήν «Ἐπαρίθμηση»*

Γ' ΟΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ

α) Τὸ ἀντικείμενο τῆς ζήτησῆς μας, ὅπως εἶναι φυσικὸ νὰ περιμέ-
νουμε, κάποια στιγμή — ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἀτομικὲς προσπάθειες —
ἦταν ἐπόμενο νὰ τεθεῖ ὡς θέμα γιὰ τὰ συλλογικὰ ὄργανα ποὺ ἀρχίζουν
νὰ δημιουργοῦνται καὶ νὰ δραστηριοποιοῦνται πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀγώνα.
Ἔτσι στὰ 1812 ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία, ποὺ μόλις εἶχε δημιουργηθεῖ,
δημοσιεύει μιὰ προκήρυξη γιὰ τὴν διαπραγματεύσῃ του, μὲ ἀξιόζηλευτη,
θὰ λέγαμε, γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη εὐρύτητα. Εἶναι ἡ ἀκόλουθη : «Α.
Ποῖα καὶ πόσα σχολεῖα, βιβλιοθῆκαι καὶ ἄλλα τοιαῦτα πρὸς κοινὴν
μάθησιν ἀποβλέποντα, συνεστήθησαν εἰς τὰς διαφόρους ἐπαρχίας τῆς
Ἑλλάδος ἀπὸ Ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως ἕως τῶν καθ' ἡμᾶς
χρόνων; Β. Ποῖα σχολεῖα καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἀποβλέποντα πρὸς παιδείαν
καὶ μάθησιν τῶν ὁμογενῶν ἐσύστησαν οἱ Γραικοὶ ἔξω τῆς Ἑλλάδος;
Γ. Ἐρα γε αἱ μόναι τυπογραφίαι τῆς Μοσχοπόλεως, τοῦ Ἰασίου, καὶ
Βουκουρεστίου εὐρίσκονται ἐν τῇ Ἑλλάδι; Ἀληθεύει, ἄρα, ὅτι ὑπῆρχε
τυπογραφία εἰς τὸ Φανάρι τῆς Κωνσταντινουπόλεως; Πόσον διήρκε-
σεν ἐκείνη ἢ ὅποια ὑπῆρχεν εἰς τὸ Πατριαρχεῖον τῆς Κωνσταντινου-
πόλεως ἐν καιρῷ πολέμου μετὰξὺ Γαλλίας καὶ Τουρκίας; Δ. Ζητεῖται
ἡ βιβλιογραφικὴ εἶδησις τῆς ζωῆς καὶ τῶν συγγραμμάτων ὄλων τῶν
πεπαιδευμένων Γραικῶν, ὅσοι ἤκμασαν ἀπὸ Ἀλώσεως μέχρι τῶν καθ'
ἡμᾶς χρόνων»¹⁵. Τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ, ἀπὸ τὴν ἀποψη ποὺ μᾶς

τοῦ Δ. Προκοπίου, «Ἐρανιστής» 1
(1963) 23 κέ.

15. Ἡ εἶδηση πρωτοδημοσιεύεται
στὸν γαλλικὸ «Moniteur», ἀπὸ τὸν
ὁποῖον περνάει εὐθὺς ἀμέσως στὸν
«Ἑλληνικὸ Τηλέγραφον» (1812, ἀρ.
45, σ. 184 - 185), μὲ τὸ ἀκόλουθο
σχόλιο: «Παρίσιον, τῇ 21 Μαΐου.
Ἐν τῷ σήμερον Μονίτορι ἀναγινώ-
σκομεν, ὅτι ἡ ἐν Κερκύρα Ἰόνιος Ἀκα-
δημία ἐπιθυμοῦσα νὰ μάθῃ περὶ τῆς
καταστάσεως τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν
φώτων τῆς μαθήσεως εἰς τὴν Ἑλ-
λάδα ἀπὸ τῆς πτώσεως τῆς ἀνατο-
λικῆς μοναρχίας ἄχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς
καιροῦ, προβάλλει εἰς τοὺς περιη-
γητάς, πεπαιδευμένους, καὶ μάλιστα
εἰς τοὺς νῦν σοφοὺς καὶ πεπαιδευμέ-
νους Γραικοὺς, καὶ εἰς τοὺς ἐπιτρό-

πους τῶν ἐμπορικῶν καὶ διπλωμα-
τικῶν ὑποθέσεων τὰ ἀκόλουθα ζη-
τήματα». Ἀπὸ τὸν «Τηλέγραφον»
περνάει στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» (1 Ἰου-
λίου 1812, σ. 193 - 195) μὲ τὸ ἴ-
διο αὐτὸ εἰσαγωγικὸ σημείωμα. Δὲν
εἶναι τοῦ παρόντος νὰ σχολιάσω σὲ
ποιοὺς ἀπευθύνεται ἡ ζήτηση γενι-
κά· θὰ ἤθελα μόνον νὰ σταθῶ στοὺς
περιηγητῆς, γιὰ νὰ ἄρω μιὰν ἐνδεχό-
μένη ἀπορία τοῦ δικοῦ μου ἀναγνώ-
στη: γιατί δὲν συμπεριέλαβα τοὺς
περιηγητῆς στὸν Κατάλογό μου, ἐνῶ
καὶ χρήσιμες καὶ συστηματικὲς πολ-
λὲς φορὲς πληροφορίες μᾶς παρέ-
χουν; Τὸ κάνει, ἄλλωστε, ὅπως θὰ ἰ-
δοῦμε ἀμέσως πιὸ κάτω, ὁ Κ. Οἰκονό-
μος, καὶ τὸ συνιστᾷ ἡ Ἰόνιος Ἀκα-
δημία. Ὁ λόγος εἶναι ἀπλός: Οἱ

ένδιαφέρει, εἶναι ὁ ἀπογραφικὸς χαρακτήρας : σχολεῖα, βιβλιοθήκες, τυπογραφεῖα «βιβλιογραφικὴ εἰδησις τῆς ζωῆς καὶ τῶν συγγραμμάτων ὧν τῶν πεπαιδευμένων Γραικῶν». Δὲν γίνεται ὅμως καμμιά νύξη γιὰ ἱστορία. Ἄν θὰ θέλαμε νὰ ἐρμηνεύσουμε τὸ πνεῦμα τοῦ συντάκτη τῆς προκήρυξης, θὰ λέγαμε, δικαιολογημένα. Αὐτὴ ἦταν ἡ φυσιολογικὴ πορεία: πρῶτα ἡ συγκέντρωση τοῦ ὕλικου, ἡ ταξινόμησή του, καὶ μετὰ ἡ σύνθεση, ποὺ θὰ τοῦ δώσει τὴν μορφή τῆς ἱστορίας.

Γνωρίζουμε σήμερα πὼς ἡ προκήρυξη ἐκείνη ἔμεινε, γιὰ λόγους ποὺ θὰ ἦταν ἄτοπο νὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ εἰκάσουμε, χωρὶς καμμιά ἀνταπόκριση. Θὰ πρέπει νὰ περάσει περισσότερο ἀπὸ μισὸς αἰῶνας, ὥστε νὰ ἀνακληθεῖ ἡ ἴδια αὐτὴ προκήρυξη, καὶ νὰ ἀποτελέσει τὸ ἀντικείμενο μιᾶς νέας διακήρυξης ἐνὸς ἄλλου, διαφορετικοῦ αὐτὴ τὴν φορά, συλλογικοῦ ὄργανου. Πρὶν ὅμως καταπιστοῦμε μὲ τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, εἶναι φρόνιμο νὰ ἀνιχνεύσουμε, μήπως καὶ στὸ μεταξύ, κυφορήθηκε, μὲ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, στὴν συνείδηση τῶν ἀτόμων ἢ τῶν συνόλων ἡ ἔννοια τῆς ἱστορίας. Πραγματικά, στὰ 1833, ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, μὲ τὶς αἰχμὲς ποὺ παρουσίαζε ἀδιάκοπα τὸ πνεῦμα του στὰ φιλολογικὰ ζητήματα, θὰ μιλήσει γιὰ τὸ θέμα μ' ἕναν τόνο πολλαπλὰ σημαντικὸ, ὅπως μαρτυρεῖ, στὸ ἀκόλουθο χωρίο, ὁ γιὸς του Σοφοκλῆς:

«Καὶ ἔστιν ἔργον εὐχῆς, ἵνα τοῦτο δημοσιεύσωσιν οἱ ἔχοντες [Ζαβίρας]. Ὅτι δὲ ἡ διακοίνωσις τοιούτων βιβλίων μετὰ κρίσεως καὶ ἀκριβείας γεγραμμένων ἐστὶν ἀναγκαία καὶ μάλιστα συμβάλλουσα πρὸς δόξαν τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος καὶ δῆλωσιν τῆς ἀλήθειας, καὶ καθ' ἑαυτὸ τοῖς ὀρθῶς σκεπτομένοις φανερόν. Διεκήρυξε δὲ τρανώτατα πρότινων ἐνιαυτῶν καὶ ὁ σεβαστὸς μοι Πατὴρ ὅτι τὸ ἔδαφος τῆς Ἑλλάδος καὶ δούλον ἤδη δὲν ἔπαυσεν ἐκφέρειν, ὡς ἀραιὰς τινὰς ἐπιφυλλίδας καὶ ἄνθη μικρὰ πεπαιδευμένους Ἑλληνας, οἵτινες διετήρησαν ἀδιάκοπον τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς παιδείας τὴν συνέχειαν, θεραπεύοντες ὅσον ἠδύναντο τοῦ ἔθνους τὴν δυστυχίαν, ὡς φανήσεται ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας, ὅταν συγγραφῇ ὑπ' ἀνδρὸς Ἑλληνος καταγράψαντος ἐπιμελῶς ὧν τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν γενομένων συγγραφέων τὰ ἑλληνικὰ συντάγματα, καὶ τετυπωμένα καὶ ἀτύπωτα»¹⁶.

δοκιμὲς μὲ ἐνδιαφέρουν ὡς καθαρὰ ἑλληνικὴ ἀποτίμησις καὶ μόνο, ἄσχετα ἀπὸ τὸν ἀναμφίλεκτο ρόλο τὸν ὁποῖον διαδραματίζει ὁ ξένος παράγοντας στὴν δημιουργία τῆς συνείδησης, μὲ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρό-

πο. Τὸ θέμα θὰ ἄξιζε ἰδιαίτερη διαπραγμάτευση.

16. Σοφοκλῆς Κ. Οἰκονόμου, *Περὶ Μάρκου τοῦ Κυπρίου...*, Ἀθήνα 1843, σ. 32 κέ. Τὸ ἔργο τοῦ πατέρα του στὸ ὁποῖο παραπέμπει ὁ Σοφοκλῆς

Τρία εἶναι τὰ καίρια σημεῖα ποὺ θίγονται: ἡ συνέχεια, ἡ ἱστορία καὶ ἡ φράση, ὅταν συγγραφῆ. Τὸ πρῶτο ἐκφράζει μιὰ συνείδηση πρωτοφανέρωτη: δὲν ὑπῆρξε διακοπή· μπορούμε, ἔστω καὶ χαλαρά, νὰ συνδεθοῦμε μὲ τὴν παλαιὰ ἐλληνικὴ παιδεία· τὸ δεύτερο, ἀπόρροια τοῦ πρώτου, εἶναι ἡ ἔννοια τῆς ἱστορίας· καὶ τὸ τρίτο—ποὺ ἔρχεται νὰ ἐπιρρώσει τὰ ἄλλα δύο—τὸ πνεῦμα μιᾶς ἀπώτερης προσδοκίας γιὰ ἓνα τέτοιο ἔργο· πράγμα ποὺ σημαίνει, γιὰ ἓναν ἔμπειρο γνώστη προσώπων καὶ πραγμάτων, καθὼς ἦταν ὁ Οἰκονόμος, πὼς πρέπει νὰ εἶχε ὅπωςδῆποτε συγκεκριμένη γνώση γιὰ τὶς προηγούμενες ἀπόπειρες, δημοσιευμένες εἴτε ἀδημοσίευτες.

“Ὅτι ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, φαίνεται ἀμέσως ἀπὸ τὴν διαδοχὴ. Ὁ Σοφοκλῆς Οἰκονόμος, ποὺ ἐγαλουχῆθηκε καὶ ἐτράφηκε ἀπὸ τὸν διανοητικὸ πλοῦτο (πνευματικὸ καὶ ὕλικὸ) τοῦ πατέρα του, ὅταν πρῶτος αὐτὸς θὰ ἐπιχειρήσει ὅ,τι σήμερα μόλις γίνεται ἀντικείμενο μιᾶς πρὸ συστηματικῆς διερεύνησης μὲ τὸ μελέτημά μου αὐτό, θὰ παραθέσει τὸ χωρίο τοῦ πατέρα του, ὅχι ἀπλῶς γιὰ νὰ τὸν τιμήσει, πὼς ἐπισήμανε τὸ θέμα ἐκεῖνος πρῶτος, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ ἀντιδιαστείλει τὴν ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς φιλολογίας, ἀπὸ τὴν «Ἱστορία τῶν νεωτέρων πεπαιδευμένων Ἑλλήνων», καθὼς χαρακτηρίζει, πολὺ σωστὰ ἄλλωστε, τὸ «Θέατρον Ἑλληνικόν» τοῦ Γεώργιου Ζαβίρα¹⁷.

Θὰ περάσει μιὰ δεκαετία ἀκόμη γιὰ νὰ ξαναβρεθοῦμε, ὅσο μιᾶς εἶναι πάντοτε γνωστό, στὴν ἀντιμετώπιση ὅχι ἀπλῶς τοῦ θέματος τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ σὲ μιὰ καθολικὴ γενναία σύλληψη τοῦ θέματος, πάλι ἀπὸ ἓνα ἰδιότυπο, θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποστηρίξουμε, συλλογικὸ ὄργανο. Πρόκειται γιὰ τὴν ἐπιτροπὴ τοῦ Ροδακανάκειου Φιλολογικοῦ Ἄγωνος, ποὺ τὴν ἀποτελοῦν ὁ Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος, ὁ Φίλιππος Ἰωάννου καὶ ὁ Εὐθύμιος Καστόρχης¹⁸. Ἀξίζει ὅμως νὰ μιᾶς ἀπασχολήσει ἐκτενέστερα ἢ περὶπτωσης. Ἡ προκήρυξη μοιάζει κατ' ἀρχὴν νὰ εἶναι ἐμβόλιμη: ὁ κλασικὸς—καὶ εἰδικότερα ὁ ὀμηρικὸς κόσμος—εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἔχει τὰ πρωτεῖα: «Ἀλλὰ ὅπως δώσωσι μακρότερον χρόνον τοῖς θέλουσι νὰ ἐπιχειρήσωσιν τὴν λύσιν τοῦ τετάρτου καὶ τελευταίου Ὀμηρικοῦ ζητήματος, τοῦ μυθολογικοῦ, ὅπερ ἀπαιτεῖ οὐ μόνον πολλὰς καὶ ποικίλας γνώσεις, ἀλλὰ καὶ μακρὰς ἐρεῦνας, ἔκριναν οἱ ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος οὐχ ἦττον ἔθνωφελές καὶ πρὸς τοὺς νῦν καιροὺς ἀρμόδιον, ἀφέντες ἐν τῷ μεταξύ τὰ τῆς ἀρχαίας φιλολογίας ἡμῶν, νὰ προτείνωσιν ὡς

εἶναι τὸ *Περὶ προφορᾶς τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης*, σ. 520.

17. *Ἔ.ἀ.*, σ. 32.

18. Θεοδώρου Π. Ροδοκανάκη, *Φιλολογικὸς Ἄγων*, Ἀθήνα 1867.

Θέμα τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας παρ' Ἑλλησιν ἀπὸ τῆς ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τοῦ 1821»¹⁹.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴν ποὺ ἐθέσαμε, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ μείνουμε προσκολλημένοι στὸν ὄρο ἱστορία, παραμερίζοντας τὰ προβλήματα ποὺ γεννᾶει ὁ συσχετισμὸς τοῦ ὄρου πρὸς τὸ κυρίως ἀντικείμενο τοῦ θέματος μας ποὺ εἶναι ἡ γραμματεία. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ αὐτὴ καὶ μόνον θὰ εἶχε νὰ παρατηρήσει κανεὶς, ὅτι ὑπάρχει μιὰ ἐμμονὴ στὴν χρῆση τοῦ ὄρου. Ὑπάρχει, κατ' ἀρχὴν, τὸ ἀντικείμενο τῆς προκήρυξης : «Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς παιδείας παρ' Ἑλλησιν ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τοῦ 1821»²⁰. Ἀμέσως μετὰ ἐπιχειρεῖται ἡ ἐνταξὴ τοῦ θέματος, ποὺ θεωρεῖται μέρος «τῆς ἡμετέρας φιλολογίας καὶ ἱστορίας»²¹. Ἡ ἔμφαση αὐτὴ γίνεται ἀκόμη ἐντονότερη στὴν συνέχεια, ὅταν, τὸ ἔργο κρίνεται ἀναγκαιότατο «εἰς διατήρησιν τῆς συνεχείας τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν Ἱστορίας καὶ φιλολογίας μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων»²².

Μιλᾶμε, βέβαια, γιὰ ἱστορία, καὶ τότε καὶ σήμερα. Καὶ προκειμένου γιὰ τὴν γενικὴ ἱστορία μπορούμε νὰ παρακολουθήσουμε ποῖο περιεχόμενο ἔδωσαν ἐξελικτικὰ τόσο οἱ θεωρητικοί, ὅσο καὶ οἱ ἴδιοι οἱ ἱστορικοὶ στὸν ὄρο. Προκειμένου ὅμως γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ ὄρου σὲ ἓνα εἰδικὸ χῶρο, ποὺ πρέπει νὰ αὐτονομηθεῖ, ἐκεῖ οὔτε ἡ θεωρητικὴ εἶναι διατυπωμένη, πολὺ περισσότερο δὲ ἡ ἐφαρμογὴ, ἀφοῦ βλέπουμε πόσο ἀρχὰ ἀρχίζει νὰ κυκλοφορεῖται ὁ ὄρος. Συνεπῶς τὸ ἀσφαλέστερο κριτήριο γιὰ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ πνεύματος τῶν κριτῶν τοῦ Ροδακανάκειου διαγωνίσματος, ὅταν πολυμεταχειρίζονται τὸν ὄρο ἱστορία, θὰ πρέπει νὰ εἶναι, πὼς ὁ συλλογισμὸς τους ἐργάζεται ἀναλογικὰ. Ἱστορία τῆς κλασικῆς γραμματείας ὑπάρχει στὰ χρόνια αὐτά. Καὶ μπορεῖ, βέβαια, ὁ ἴδιος ὁ Ἀσώπιος νὰ ἐπιτιμολόγησε τὸ ἔργο του «Ἱστορία τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων»²³, ὥστόσο ἡ εὐρύτητα τῆς παιδείας του, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ εἰκάσουμε, ὅτι τόσο ὁ ἴδιος ὅσο καὶ οἱ ἄλλοι, εἶχαν ξεπεράσει στὴν συνειδήσή τους τὴν βιογραφικὴ ἀπαρίθμηση καὶ ἐφθάναν σὲ κάποια σχετικὴ αἴσθησιν ἱστορικότητας.

Τὰ τεκμήρια ποὺ μαρτυροῦν, τουλάχιστον ἓνα παρόμοιο προσανατολισμὸ, εἶναι τὰ ἀκόλουθα :

α) Ἡ διαπραγματεύσιμη τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας συσχετίζεται, καθὼς εἶδαμε, ἄμεσα πρὸς τὴν καθολικὴ ἱστορία.

β') Μὲ τὴν ἀκόλουθη φράση ἀπὸ τὴν εἰσηγητικὴ τους ἐκθεση,

19. Ἀθτ., σ. 3.

20. Ἀθτ., σ. 3.

21. Ἀθτ., σ. 4.

22. Ἀθτ., σ. 6.

23. Ἀθήνα, 1850.

«να γίνει απόπειρα συγγραφής τριαύτης ιστορίας»²⁴, δηλώνεται, πιστεύω, πώς βρισκόμαστε μακριά από απογραφικές βιογραφικές προσπάθειες, αφού προβάλλει έκδηλη ή συνείδηση των δυσκολιών που εμφανίζει ή διαπραγμάτευση ενός παρόμοιου έργου.

γ) Και αυτή πάλι ή ιστορία όταν πραγματοποιηθεί, «έσται ευπρόσδεκτος συμβολή εις την συνταχθησομένην ιστορίαν των ελληνικῶν γραμμάτων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας τοῦ ἡμετέρου ἔθνους»²⁵.

δ) Τέλος, όταν διατυπώνουν την κρίση τους για τὸ ἔργο τοῦ Σάθα τὸ ὁποῖο βραβεύουν, εἶναι ξεκομμένη: «Περὶ τοῦ πονήματος τούτου καθόλου ἀποφαινόμενοι, λέγομεν ὅτι εἶναι ὕλη πολῦτιμος εἰς συγγραφὴν τῆς ιστορίας των ελληνικῶν γραμμάτων.... οὐκ ὅμως καὶ ἐπιστημονικὴ πραγματεία»²⁶.

Σήμερα ὅλοι, γιὰ παρόμοια θέματα, μιλάνε γιὰ ἱστορία· ὅλα τὰ σχετικὰ ἔργα προϋποθέτουν στὸν τίτλο τους τὸν ὄρον αὐτόν. Ἐμεῖς, θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς, βρισκόμαστε στοὺς ἀντίποδες. Σταματᾶμε τὴν διερεύνηση, ἐκεῖ ἀπ' ὅπου θεωρητικὰ θὰ ἔπρεπε νὰ εἴχαμε ξεκινήσει, ὅταν δηλαδὴ ἀρχίζει καὶ χρησιμοποιεῖται ὁ ὄρος ἱστορία.

Δὲν θὰ εἶχα νὰ μακρηγορήσω στὸ τελευταῖο αὐτὸ θεματικὸ. Διαπιστώνω, καὶ μαζί μου ἐλπίζω καὶ ὁ πάντοτε καλοπροαίρετος ἀναγνώστης, πὼς μέσα ἀπὸ ἓνα καθαρὰ διαγραμματικὸ κείμενο, μὲ ἀφετηρία καὶ τέλος βασικὲς ἐννοιολογικὲς διασαφήσεις, ἐπιχειρῶ νὰ ἀνοίξω ἓνα διάλογο, πού, λυπᾶμαι νὰ τὸ τονίζω γιὰ δευτέρη φορά, δὲν ἔχει ἀκόμη ἀνοίξει. Πιστεύω πὼς θὰ χαίρουν ἰδιαιτέρα ἂν τὸ διάγραμμα πού προσέφερα ἀποτελοῦσε τὸ θέμα γιὰ συστηματικὴ διδακτορικὴ διατριβή. Ἄν ἔφερνε αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα, θὰ ἄνοιγε εὐκολότερα καὶ ὁ δρόμος γιὰ νὰ ἐξετάσουμε τὴν συνέχεια, ἀπὸ τὸ 1870 καὶ ἐξῆς ὡς σήμερα· ἐκεῖ ὅπως ζέρομε καὶ πλούσιος εἶναι ὁ ἀμητὸς καὶ ποικιλόμορφος. Στὸ τέλος τοῦ τρίτου αἰῶνα «Νεοελληνικῶν Μελετῶν», καιρὸς εἶναι πιά νὰ ἀρχίσει νὰ ἔχει τὸν λόγο καὶ ἡ ἱστορία τῆς Ἱστορίας.

Ἄλκης Ἀγγέλου

24. Φιλολογικὸς Ἀγὼν, ἔ.ἀ., σ. 7.

25. Αὐτ., σ. 7 - 8.

26. Αὐτ., σ. 38.